

Työelämän pitkä ja lyhyt historia

RAIJA JULKUNEN

Ulrich Beck ja Elisabeth Beck-Gernsheim kirjoittavat kirjansa (2003) esipuheessa, että yhteiskuntatieteiden pinnan alla on menossa tiukka kiista siitä, mitä maailmassa on parhaillaan tapahtumassa:

”Toisen leirin lähtökohta on, että sosiaalinen ja poliittinen maisema on perusteellisesti muuttunut (...) Toinen leiri, enemmistö, ei näe mitään merkkejä aikakauden vaihdoksesta ja väittää, että moderni on aina ollut toinen sana kriisille; raivostuneena ja loukattuna se jatkaa tältä pohjalta, *vain yhä runsaammin numeroin ja yhä paremmin metodein.*” (Käännös ja kursivointi: R. J.)

Juha Siltalan viimeisyksinen kirja ryntää suoraan tämän taistelun eturintamaan. Tämän lehden lukijoissa on tuskin yhtään, joka ei tietäisi, mitä Siltala sanoo. Tämä kirjoitus ei ole kirjan esittely ja arvio, vaan ajattelua sen äärellä tai rinnalla. Jotta saisin kirjasta paremmin itseni ja lehtijutun mittaisen (tarvitsematta kirjoittaa toista 500-sivuista opusta), rajoitin tiiviisti kirjan pääotsikkoon, siis työelämän huonontumisen lyhyen historiaan. Siis: onko menossa Siltalan maalaama käänne ja millainen on Siltalan näyttö?

Juha Siltalan tulot julkisuuteen ovat elegantteja, tinkimättömiä ja mustanpuhuvia. Olen vaikuttunut hänen terävistä havainnoistaan ja analyttisestä kyvystään, joita julkisuus on välittänyt. Siltalan oivallukset ja käsitteellistykset tuntuvat tiivistävän olennaista tämän päivän muutossuunnista: kvartaali- ja benchmarking-talous, kaikkialle tunkeutuva kilpailu, yhteiskuntasopimuksen uudelleenkirjoittaminen omistajien hyväksi, työpaikkansa omistajien muuttuminen niiden alituisiksi lunastajiksi, siirtyä oman reviirin haltijoista alituisen läpivalaisun kohteiksi, kollektiivis-

ten vastakkainasettelujen vaihtuminen henkilöiden välisiin ja sisäisiin konflikteihin, joiden seurauksena vain ”elimistö voi mennä lakkoon”, työajan merkityksen väheneminen työn mittana, kun mitaksi tulee menestyminen markkinoilla ja kilpailussa, riittämättömyyden diagnoosi, vaatimus ihmisen mittaisesta työstä.

Siltalan kirja on julkisuuteen imaistuja tiivisyksiä hankalampi tapaus. Äärimmäisen jäsenyneesti puhuva mies kirjoittaa äärimmäisen jäsenytymättömästi. Kirja liikkuu kymmenissä kysymyksissä, joista specialistit ekonomisteista psykanalyttikkoihin voisivat kiistellä. Siltala ei suostu kirjoittamaan ”ihmisen mittaista” kokonaisuutta, jota hän työltä vaatii, enkä tarkoita tällä sivumäärää. Kirjan omaksuminen vaatii paljon kärsivällisyyttä ja kohtalaista yhteiskuntatieteellistä sivistystä. Kummankin suhteen olen rajoilla. Kirjan tieteellinen arvio on mahdoton tehtävä, joten pitäisikö kirjan vain antaa olla? Tuntuu myös kuin Siltalaan puuttuessaan koskisi Pyhään. Eikö meillä ole enemmän kuin riittävästi yhdentekevää jäävää, oikeaoppista tutkimusta? Eikö pääasia ole koota irrallisten tutkimusten ja selvitysten virta kokonaistulkinnaksi, joka ei jätä kylmäksi? Kuka muu uskaltaisi edes yrittää synteesiä, joka sulattaa niin globaalin kapitalismin kuin minuuden ja aivojen rakenteet?

Silti muutamat kysymykset kirjaa lukiessani eivät jättäneet rauhaan. Ensimmäinen kysyy, missä mielessä kysymys on työelämän huonontumisen pitkästä, missä mielessä lyhyestä historiasta. Onko ollut jotain työelämän kultakautta, jonka Siltala nimeää hyvinvointivaltion ajaksi, ja jos on ollut, niin onko se väistynyt? Toinen ei kysy sen enempää eikä vähempää kuin sitä, miten voimme tietää, mikä on totta. Siltalan kirja pakottaa sosiaalitutkimuksen perimmäisten kysymysten äärelle: mitä on tieto, mitä on näyttö, miten kon-

---

Kiitos Liisa Rantalaihelle ja Matti Virtaselle kommentista.

struoimme kertomuksemme, voiko aikalaisanalyyysi irtautua yleisen mielipiteen tunnelmasta. Kun itsellänikin on ollut taipumus suuriin tarinoin, murrosten korostamiseen ja aikalaisanalyyysin kirjoittamiseen, Siltalan kirja toimii myös itsetutkiskelun paikkana.

Kirjan ensimmäinen lause lupaa näin: ”Tämä kirja käsittelee oman työnsä myynnillä elävien ihmisten kuormituksen muutosta toisen maailmansodan jälkeisistä hyvinvointivaltioista maailmantalouteen.” Kirja on ”osa laajempaa yritystä hahmottaa omalla työllään eläneiden taloudellista tinkimisvaraa, poliittista vaikutusvaltaa ja henkistä liikkumatilaa lähtien siitä, kun ehdollinen maankäyttöoikeus 1700-luvun lopulla muuttui ehdottomaksi omistusoikeudeksi myös muiden kuin yläluokan osalta ja antoi sisältöä käsitykselle oikeuksia omaavasta kansalaisesta ja omasta persoonasta perityistä rooleista erillisenä”. Siltala sanoo arvioivansa palkkatyötä sen mukaan, pääseekö sen tekijä nauttimaan työnsä tuloksista ja onko sen avulla mahdollista päästä vapaaksi henkilökohtaisesta mielivallasta vai ei. Kirjalla on yhteys Siltalan pitkään linjaan, psykohistorialliseen minän ja aikuisuuden teoriaan, ja taustalla näkyy riippumattomuuden, pienomistuksen ja itsensä vapaaksi ostamisen ideaali, joka pistää kysymään, mitä se voisi olla modernissa maailmassa.

Siltala on luonut oman käsitteen, työn vaihtosuhteen, joka ottaa haltuun palkkatyöläisen koko tilanteen: työn sisällön, työajan, tulot, työn kuormituksen, turvallisuuden ja varmuuden. Hän kysyy, millaisia ehtoja työ antaa ja millaista energiaa jättää elämälle, millaista varmuutta tulevaisuudelle. Samalla Siltala ottaa kohteekseen kaikki ne työmarkkinoiden, työelämän ja työolojen ilmiöt, jotka nykyään ovat erikoistuneet lukuisiin tieteenaloihin ja niiden sisäisiin koulukuntiin: palkat, tulonjako, työsuhteet ja työajat ekonomisteille, luokat, työorientaatiot, työn merkitys, yksityiselämä ja perhe sosiologeille, asuminen, elinolot ja sosiaaliturva sosiaalipoliitikoille, työoikeus oikeustieteilijöille, työterveys, työkuormitus ja työuupumus lääkäreille, psykologeille ja insinööreille. Siltala ajattelee, että kaikki tämä voidaan niputtaa ”työn vaihtosuhteeksi”, kaikkia ”omalla työllään” eläviä voidaan käsitellä riittävän yhtenä ryhmänä luokkaeroja noteeraamatta ja kaikilla edellä mainituilla ilmiöillä on nykyisessä turbokapitalismissa ja hyperkilpailussa yksi suunta: huonontuminen.

Lajityypiltään kirja muistuttaa sosiologien ai-

kalaisanalyyksiksi kutsumaa. Kirja poikkeaa Beckin ja Baumanin tyyppisestä aikalaisanalyyksistä kuitenkin siinä, että siinä vedotaan nimettyihin ja tarkkaan dokumentoituihin lähteisiin ja aineistoihin. Siltala on lukenut kunnioitettavan määrän työelämän tutkimusta ja selvityksiä. Kirjoittaja ottaa kohteeksi läntisen modernin maailmaan ja sulattaa sen yhdeksi kokonaisuudeksi, vaikka hän paikoin kommentoi myös kansallisia eroja ja yksi kirjan perusjuonne on suomalaisen työetoksen erityinen itsellisyttä tavoitteleva luonne. Kirja on Suomesta ja ei-Suomesta.

Työn alistamisen pitkä historia

Vaikka Siltala on historioitsija, hän on aika piittaamaton työnsosiologian omasta historiasta. Tarkalleen kolmekymmentä vuotta ennen Siltalaa ilmestyi Harry Bravermanin käänteentekevä teos, jolla oli vielä samantapainen nimikin: *Labour and Monopoly Capital. The Degradation of Work in the Twentieth Century* (1974). Braverman – kuten myös tuolloinen pääomalooginen teoria – näki työprosessin alistuvan aste asteelta syvemmälle pääoman arvonlisäykselle ja kontrollille. Manufaktuurimainen työnjako, koneiden käyttöönotto, taylorismi, liukuhihnat, automaatio, kaikki ne taivuttivat työprosessia paremmin tehtaan ja yrityksen valtaan, kavensivat työmiehen itsenäisyyttä, sitä omaa salaisen taidon aluetta tai reviiriä, josta Siltala puhuu. Oman väitöskirjani (Julkunen 1987) kohteena olleet työn uudet organisaatiomuodot, joita soveltamalla voitiin lievittää teollisuustyön puuduttavuutta ja jotka lanseerattiin työn humanisointina, olivat myös tekniikka, jolla työntekijöiden harkinta, vastuullisuus, yhteistyö ja toistensa tarkkailu otettiin paremmin yrityksen hallintaan ja käyttöön. Vaikka Bravermanin tärkein esimerkki koski manuaalisen työstön korvaamista tietokoneohjatulla, hän analysoi jo laajasti sitä, miten uusia kontrollimuotoja luodaan kasvavia toimihenkilöryhmiä, palvelu- ja toimistotyötä, insinöörejä ja teknikkoja, yritysten talous- ja henkilöstöhallintoa, julkista hallintoa, kouluja ja sairaaloita varten. Näiden uusien keskiluokkien (keskiluokkien toisessa kuin Siltalan käyttämässä mielessä) kasvu onkin yksi Bravermanin jälkeisten kolmenkymmenen vuoden ajan huomattavimpia työelämän muutoksia.

Bravermanin teos synnytti työnsosiologian ehkä merkittävimmän ilmiön, ns. työprosessideba-

tin, jossa teoretisoitiin erilaisia kontrollimuotoja ja niiden ehtoja. Itse yrittäin sulattaa yhteen marxilaisen pääomateorian ja sosiologisen kontrollia, suostumusta, vastarintaa ja luottamusta koskevan teorian. Yksinkertaistaen tuolloin ajateltiin, että palkkatyöläisiä voi kontrolloida eri keinoin, joiden ideaalityypiset ääripäät ovat suora valvonta ja vastuullinen autonomia. Edellinen on halvempaa ja sitä käytetään, jos työprosessin teknologia ja organisointi mahdollistavat sen, jälkimmäinen maksaa luottamusta, rahaa, asemaa ja arvostusta ja sitä sovelletaan niihin, jotka ajatellaan lojaaleiksi ja joiden lojaalisuutta tarvitaan. Kontrollimuotojen teoretisoinnin ohella debaattissa kiisteltiin ammattitaidon ja harkinnan kohtalosta ja päädyttiin lähinnä siihen, että yksisuuntaista inhimillisen taidon ja harkinnan mitätöitymistä ei ollut tapahtunut ja tapahtumassa, vaan työelämän todellisuus oli monensuuntaista.

Työprosessidebatti väistyi niin kuin väistyi kiinnostus pääomateoriaankin. Nykyinen aika, se jota Siltala kutsuu turbokapitalismiksi, tekee arvonalisäyksen ”sudennälän” entistä näkyvämmäksi. On houkuttelevaa sijoittaa Siltalan kuvaama työn huonontuminen uudeksi vaiheeksi tai portaaksi työn alistamisen pitkässä, kapitalismin mitaisessa historiassa ja monet teesit nimenomaan kuvauksena uusiin kerroksiin kohdistuneesta kontrollista. Työn sosiaalishistoria osoittaa, että jokainen uusi porras tässä alistamisessa on herättänyt vastarintaa ja sivilisaatiokritiikkiä. Kuten E. P. Thompson sanoi, yhdeltäkään historioitsijaa tuntemalta työläiseltä ei ole anastettu lisäarvoa ilman, että hän olisi keksinyt jonkin tavan taistella vastaan. Eikä suomalaiselta keskiluokaltakaan.

Nyt kokeillaan sellaisilla organisatorisilla tekniikoilla, joilla voidaan kontrolloida tietotyön ja professionaalisen palvelutyön työprosesseja. Tieto- ja palveluluokka on kasvanut, siihen kuuluvista on tullut ”tietotyöläisiä”, eikä heidän asemansa nojaa enää etuoikeuksiin ja oletettuun lojaalisuuteen, niin kuin kirjanpitäjän asema nojasi puoli vuosisataa sitten tai professorin ja lääkärin asema vielä pari vuosikymmentä sitten. Jos tieto, ajattelu, oivallukset ja oikea asenne ovat tämän ajan tärkein tuotantovoima, niin kontrollin on ulotuttava itseän saakka. Sen ohella, että entisiä tekniikkoja kuten tayloristista osittelua ulotetaan uusiin palkkatyöläisten kerroksiin, syntyy myös uusia organisatorisia ja diskursiivisia tekniikoita. Siltalan kirja vyöryttää esille uudet työn tehostamisen, arvioinnin ja läpivalaisun tekniikat, jotka

tuottavat henkilökohtaisen reviirin menetystä, kilpailun, tarkkailun ja läpivalaisun tunkeutumista yhä lähemmäs minuutta. Mutta tuottaisiko työprosessin kontrollin syventäminen nyt yksisuuntaista huononemista?

Organisatoristen oppien ja tekniikoiden tuottamisesta on tullut kasvava teollisuudenala. Siihen liittyy hyvää tarkoittavaa pyrkimystä poistaa työnteon epäkohtia ja kehittää työtä, sovittaa yhteen työn tehokkuuden ja työelämän laadun intressejä. Yksi mysteeri onkin, miten kaikki nämä käytännöt, töiden uudelleenorganisointi ja monitaitoistaminen, tiimit, hierarkioiden madaltaminen, projektiorganisaatio ja oppiva organisaatio, tulos- ja laatusopimukset, kehityshankkeet, kehityskeskustelut, auditointi ja vielä muuta, muuttuvat niin perversseiksi ja järjettömiksi, jollaisilta ne Siltalan kirjassa näyttävät, tai työn ydintä ympäröiväksi hetteiköksi, kuten Juhani Seppänen on sanonut. Miten tullaan tuottaneeksi tekniikoita, jotka aikaansaavat hallaa niin tuottavuudelle kuin työelämän laadulle, ainakin jos Siltalan kirjaa on uskominen?

Kultainen aika ja lyhyt historia

Bravermanin aika oli kriittisten tehdasraporttien aika. Tutkijat menivät itse liukuhihnoille kokeamaan silloista ”ihmiskoetta”. 1960- ja 1970-luvun työsuojeluliikkeessä mukana olleiden (itse olin Meteli-projektissa) on vaikea pitää tuota aikaa kultaisena, kuten Siltalan teesi edellyttää. Kun Siltala sanoo, että tämän päivän työelämä on ihmisten nöyryyttämistä ja häpäisyä, väitän, että työelämän ”pohjalla” on aina koettu nöyryyttämistä ja häpäisyä ja että (työväen)luokkaan ja (nais)sukupuoleen liittyvät loukkaukset ja ihmisarvon menetykset olivat – jos loukkausten mittakaavan vertailussa nyt ylipäänsä on mitään mieltä – tuntuvampia. *Hidden injuries of class*, otsikoivat Richard Sennett ja Jonathan Cobb vuonna 1977 ilmestyneen teoksensa. Pohja on nyt toisenlainen ja leveämpi, siellä on myös ennen etuoikeutettuja ryhmiä, eikä tutkijan tänä päivänä tarvitse mennä yliopiston ulkopuolelle kokeakseen itsensä ulkopuolelta tulevia järjettömiltä tuntuja pakkoja. On hyvin vaikea arvioida työn vaihtosuhteen kaltaisen kaiken kattavan käsitteen avulla, oliko se viisikymmen-, kuusikymmen- ja seitsemänkymmenluvulla parempi. Se oli taatusti parempi akateemisiin ammatteihin sijoittuneille, harvalukui-

sista professoreista puhumattakaan, mutta Siltalan informantina esiintyvä (viisas ja terävä) pitkän linjan metallimies ei riitä vakuuttamaan minua koko työväestöstä.

Toisaalta en voi hylätä ajatusta yhteiskunnallisesta käänteestä; olisin silloin ristiriidassa kaiken sen kanssa, mitä väitöskirjassani kirjoitin pitkän aallon vaihtumisesta ja viime vuosina hyvinvointivaltion ja työelämän suunnanmuutoksista. Tee si toisen maailmansodan jälkeisestä kultakaudesta ja sen kadottamisesta ei ole Siltalan omaisuutta, vaan yleinen anglosaksisessa yhteiskunta-analyysissa. Siltalan sukulaisuus Eric Hobsbawmin *Äärimmäisyyksien aikaan* on ilmeinen. Siltalan analyysissa kultakausi lepää useammalla toisiinsa niveltävällä pilarilla. Niihin kuuluvat ainakin Bretton Woods -instituutiot, ”laiska pääoma”, työn hyväksi kääntynyt pääoman ja työn suhde, tietty sosiaalinen kompromissi, hyvinvointivaltion turvaamat sosiaaliset oikeudet. Työ oli niskan päällä tulonjaossa ja moraalisesti, pääoman tuotavuus ja pääomalle saatu korko olivat matalia. Suomessa Matti Pohjola on kerta toisensa jälkeen esittänyt tämän väitteen, mutta en tiedä, miten yleistyskelpoinen se on.

Suomen modernisaatiomuutosten viivästynisyys tekee vaikeaksi paikantaa tuota ”sodan jälkeistä” aikaa juuri Suomeen. Työväen- ja ammattiyhdistysliike ehti tulla neuvottelukelpoiseksi, pääoman ja työn kompromissi saatu solmituksi (1960-luvulla), sosiaalisiin oikeuksiin perustuva sosiaalivakuutus astua nipin napin palkkatyöläisten elämään (1960-luvulla) ja skandinaavisen palveluvaltion rakentaminen oli saatu vauhtiin (1970-luvun alkupuolella), kun aika jo vaihtuu. Hobsbawm, kuten yleensä anglosaksit, laittaa maamerkin vuoteen 1973, ”jota seuranneiden kahdenkymmenen vuoden historia on suuntansa menettäneen ja epävakautteen ja kriisiin ajautuneen maailman historiaa” (Hobsbawm 1999, 506). En pidä ajoitusta isona kysymyksensä, mutta monesti puhuessani tuosta samasta ajasta olen miettinyt, milloin se oikeastaan Suomessa oli. Maamerkkejä voi laittaa useampaan paikkaan, mutta vuonna 1984 Suomessakin aloitettiin rahamarkkinoiden vapauttaminen ja suomalaisten yritysten kansainvälistyminen vauhdittui. Tämä aikako (1968–84) tulopolitiikan niittaamasta sosiaalisesta kompromissista rahamarkkinoiden vapauttamiseen oli suomalaisen hyvinvointivaltion lyhyt elinaika, kun Siltalan mielestä hyvinvointivaltio on jätetty taakse?

Siltalan tulkinnassa hyvinvointivaltio näyttäytyy ennen kaikkea työsuhteeseen liittyvinä oikeuksina. Hyvinvointivaltiokauden työpaikka oli ”kansalaisoikeuksien poliittinen jakeluyksikkö” (s. 78). Vaikka työpaikan omistajuus olikin hyvinvointivaltion tuote, se jatkoi maanomistuksen ehdotonta, ulossulkevaa omistusoikeutta. ”Työehdot, lomat, työsuhteen pysyvyys tilapäisen työkyvyttömyyden yli ja palkkataso muuntuivat hyvinvointivaltion yhteiskuntasopimuksessa sosiaalisiksi oikeuksiksi eivätkä olleet enää kiinni yksilöllisestä tinkimisvoimasta” (s. 58). Yksi Siltalan perusteesejä on hyperkilpailun ajan siirtymä työpaikan (metaforisesta) omistajuudesta työvoimatavaran päivittäisyyntiin. Työtä turvaavat sosiaaliset oikeudet on kumottu, meidät on rekommodifioitu päivittäistavaraksi. Nykyiset työpaikat ovat yhä enemmän ”funktionaalisen työnjaon tarjoamia, enemmän tai vähemmän väliaikaisia työtehtäviä markkinoilla kilpailtuun hintaan”. Kaiken kaikkiaan kirja on vyörytys vaihtosuhdetta heikentäneistä ja riistoastetta syventäneistä rakenteellisista tekijöistä ja niiden seurauksista (uupumus, masennus, minän hajoaminen, pako varhaiseläkkeelle).

En kiistä tuota suuntaa. Finanssipääoman dominoiman, globaalin kapitalismin ja (lokaalin) työpaikkansa oikeudellisen omistamisen välillä on rakenteellinen yhteensopimattomuus. Nykyinen sosiaalipolitiikka pyrkii karsimaan palkkatyön kanssa kilpailevaa sosiaaliturvaa ja myös tulonjaossa muutos on kiistaton. Suomessakin omistajien, johtajien ja huippuasiantuntijoiden osuus kakusta kasvaa, siis niiden, joiden tieto ja lojaalisuus ovat pääoman arvonnäkökyksen ytimessä. Muiden tuloja on suomalaisen yhteiskunnan kilpailukyvyyn nimissä vartioitava tarkkaan. Toisaalta suomalaiset työelämän instituutiot, työsuhteen sosiaaliset oikeudet ja sosiaaliturvajärjestelmät ovat pääosin paikallaan 1990-luvun jälkeenkin. Niiden kyky säädellä työntekoa on haurastunut, mutta mikään ei osoita niiden muuttuneen pelkiksi kulisiksi.

Hyvinvointivaltion tutkijana en voi muutenkaan ajatella, että *jos* meillä joskus on ollut hyvinvointivaltio, sitä ei enää olisi, että niin dramaattinen ja totaalinen paikoiltaan siirtäminen olisi tapahtunut. Se on kyllä mahdollista, ja edelliseen onkin lisättävä: ei ainakaan vielä. Hyvinvointivaltiotutkimuksessa on käyty kymmenen viime vuoden aikana laaja debatti ”retrenchmentistä”, siis hyvinvointivaltion kumoamisesta tai takaisinpainamisesta. Siinä ajatellaan, että hyvin-

vointivaltioon on kohdistunut ja kohdistuu edelleen voimakkaita paineita, joiden syistä uusliberaali globalisaatio on yksi, jälkiteolliset muutokset (talouskasvun hidastuminen, palveluvaltainen talous, Baumolin tauti, ikääntyminen, perhe- ja työsuhdemuotojen moninaistuminen) toinen keskeinen. Tutkijoiden keskuudessa ei ole konsensusta, mutta yleisin ymmärrys 2000-luvun aue-
tessa oli se, että näistä paineista huolimatta hyvinvointivaltiot ovat osoittautuneet sopeutuviksi. Radikaalia kumoamista tai edes uudelleenstruktu-
tointia ei ole tapahtunut, ja uudeksi avainsanaksi on omaksuttu ”resilience” (kimmoisa mukautuvuus). Jotkut puhuvat hyvinvointivaltion *hopea-ajasta*.

Kriittistä realismia ja sosiaalisen todellisuuden konstruointia

Kukaan ei voi väittää, ettei Siltalalla oli aineistoja ja näyttöä. Sen sijaan häntä on arvosteltu niiden tarkoitushakuisesta käytöstä ja pamflettimaaisesta kirjoittamisesta. Naistutkimuksen Jussi Turtiaisen sanoo, että Siltalan kirjan ”metodologinen maaperä on kriittisessä realismissa”. OK, mutta silti Siltalan kirja pakotti minut sosiaalitieteiden perimmäisten kysymysten ääreen miettimään, miten erilaisia versioita samasta maailmasta, tässä tapauksessa työelämästä, voi kertoa. Mistä hyvin erilaisten versioiden mahdollisuus kertoo, sosiologian kriisistäkö? En ole koskaan erityisemmin piitannut epistemologiasta enkä nytkään yritä keskustella siitä, miten sosiaalitieteet osallistuvat sosiaalisen todellisuuden konstruktioon noilla motossa mainituilla aina paremmilla metodeilla ja lukuisammilla numeroilla. Samalla kun ihmettelen Siltalan viatonta suhdetta materiaaleihinsa, keskityn muutamaan hyvin konkreettiseen aineistojen koskevaan näkökohtaan.

Ilman muuta Siltala kirjoittaa *tiettyä* kertomusta. ”Tämän kirjan ’mission statement’ voisi vaatimattomasti olla uupumukseen asti jauhettujen uupumisongelmien ajattelu tarpeeksi laajoissa yhteyksissä, jotta ne näyttäytyisivät muutettavina” (s. 359). Työuupumuksen tulkkina Siltala antaakin monin verroin oivalluksia verrattuna siihen, mitä tavanomaiset psykologiset mittarit ja asetelmat pystyvät antamaan. Mutta Siltala ei vain anna selityksiä sille, miksi työuupumus on yleistynyt tai miksi työuupumuksesta on tullut niin tärkeä asia, vaan hän ulottaa uupumuksen ja ahdingon koko

työelämän diagnosoiksi. En voi olla ajattelematta, että tuo kuva, vaikka se vahvistetaan tutkimuksin ja selvityksin, on lähtökohdiltaan mediävälitteinen ja vielä konkreettisemmin leikekokoelmäläh-
töinen. Lukemalla sanomalehtiä ja etenkin otsikoita viimeksi kuluneiden 15 vuoden ajan on saatu työelämästä juuri se kuva, jonka Siltala kertoo: työttömyys, määräaikaiset ja epätyypilliset työsuhteet, työaikojen venyminen, palkaton ylityö, perheen ja työn yhteensovittamisen vaikeus, lasten pahoinvointi vanhempien tehdessä liikaa työtä, työuupumus, masennus, eläkepakko, epävarmuus, irtisanomiset. Olennaisinta ei ole se, että Siltala käyttää Helsingin Sanomien juttuja informaatiokanavana, lähteenä ja aineistona, vaan se, että median antamaa kuvaa määrittävät uutisen lajityyppi ja portinvartijana toimivat toimitukset. Mediasta on tullut ensimmäinen tason valikoija ja todellisuuskuvamme muodostaja.

Siltala käyttää paljon työoloja koskevaa tilastollista tietoa, auktorisoitua kunnollista tietoa. Mutta myös tällaisen perustaltaan survey-tiedon avulla työelämästä voidaan kertoa erilaisia versioita. Mikä merkitys pitäisi antaa vaikkapa sille, että Tilastokeskuksen uusimmassa (vuoden 2003) työolotutkimuksessa 93 prosenttia palkansaajista¹ on erittäin tai melko tyytyväinen työhönsä ja 92 prosenttia kokee työnsä erittäin tai melko merkittäväksi tai että aikasarjojen valossa työ on muuttunut palkitsevammaksi ja entistä harvemmat (14 %) ajattelevat, että vaikutusmahdollisuuksien puute vähentää työssä viihtymistä. Aikasarjan valossa myös työhönsä erittäin tyytyväisten osuus on kasvanut vuosina 1984–2003 (miehillä 30 % → 34 %, naisilla 27 % → 31 %). Lukuja käyttämällä voisi jopa väittää, että psyykinen hyvinvointi työssä on hyvää tasoa, sillä harvat (1 %) ovat *säännöllisesti* (päivittäin tai lähes päivittäin) masentuneita tai kokevat, että kaikki käy yli voimien. Kehityskeskustelut, joita Siltala ironisoi riittämättömyyden käytäntönä (ja josta olen mielelläni samaa mieltä), herättävät lähinnä tyytyväisyyttä. Vain joka kymmenes niihin osallistunut on tyytymätön käytyihin keskusteluihin.

¹Kaikki sosiaalitieteilijät tietysti tietävät, että kysytäänkö tyytyväisyyttä mihin kohteeseen tahansa, saadaan suunnilleen tuo sama prosenttiluku ja että ”melko tyytyväisestä” ei voi päätellä oikeastaan mitään. Mutta pitäisikö tuon hälyttää yleisemminkin? Milloin sääntöihin nojaamme, kun päätelemme, mitä survey-tietoja käytämme ja mitä emme?

Tiedän kyllä, miten nämä luvut voi kumota: työn muuntuminen sisällöllisesti vähemmän kapeaksi ja tylsäksi ulosmitataan monin kerroin tulosta vaatimusten, kiireen ja kuormituksen kasvuna. Eikä ihmisillä epävarmuuden puristuksessa ole muuta mahdollisuutta kuin sanoa olevansa tyytyväinen eikä muuta mahdollisuutta minuutensa säilyttämiseksi kuin sanoa pitävänsä työtään merkittävänä. En halua väittää, että ”tyytyväisyys” on todempi kuva, vaan demonstroida numeroilla todistamisen sekä kysymysten kehystämisen ja asenteikkojen (aina, joskus, harvoin) hankaluutta niin lomakkeiden tekijöille kuin vastaajillekin.

Varsinkin poikkileikkauslukujen tulkinta on siis hankalaa. Kättä pitempää antavat samoihin kysymyksiin nojaavat aikasarjat. Vuosina 1977, 1984, 1990, 1997 ja 2003 toteutettuja Tilastokeskuksen työolotutkimuksia lukiessaan ällistyy, miten vakaina monet jakautumat ovat voineet pysyä läpi sen, jota pidämme suurena murroksena. Toki Siltalan teesien kannalta keskeisissä kiireessä ja työn henkisessä rasituksessa on selvää kasvua. Useissa mittareissa siirtymä tapahtui joko 1984–90 tai 1984–1997 ja sen jälkeen monet kasvutrendit ovat taittuneet. Esimerkiksi kiireen haittaavuus (paljon tai erittäin paljon), joka yleistyi vuosina 1977–97 (18 % -> 33 %), supistui hieman uusimassa kyselyssä (29 %). Työvoimatutkimuksen työaikaatilaston mukaan ylempien toimihenkilöiden keskimääräinen viikkotyöaika venyi vuosina 1993–1998 (noin 37 tunnista noin 38,5 tuntiin) mutta supistui siitä vuoteen 2002 mennessä alle 38 tuntiin. Viime vuosikymmenen kaksoismurros on tasaantunut ja työn kiristyminen on synnyttänyt vastaiskun, jonka huipentuma Siltalan kirja saattaa olla.

Olemassa olevan tutkimus- ja selvitysaineiston ohella Siltalalla on omaa haastatteluaineistoa, jonka suora siteeraaminen täyttää melkoisen osan kirjasta. Ehkäpä antaakseen informanteilleen tilaisuuden löytää kirjasta omaa puhettaan tai lisätäkseen sanomansa vakuuttavuutta hän ei ole raskinut karsia sitä siedettäviin mittasuhteisiin. Haastatteluaineiston alkuperästä Siltala kertoo näin: ”Pitäessäni luentoja työelämästä eri organisaatioiden, yritysten ja järjestöjen koulutustilaisuuksissa eri puolilla maata olen pyytänyt kuulijoita kirjoittamaan kokemuksistaan työelämän muutoksesta parina viime vuosikymmenenä tai tulemaan vapaamuotoiseen haastatteluun, teemana työelämän viimeaikainen muutos ja työntekijän itseääntely. Henkilökohtaisia haastatteluja on tässä

kirjassa käytetty 80, lisäksi olen käyttänyt 30–40 minulle lähetettyä kirjettä ja kirjoitusta (...) Ne riittävät osoittamaan ainakin sen, että kuvaamani kokemukset ovat oikeasti olemassa eivätkä kirjoittajan poleemista liioittelua. Informanttien oma-aloitteisuus kääntyy virheestä heuristiseksi apuvälineeksi siinä mielessä, että jokin sanoitusta jäänyt tahtoo tulla sanotuksi. Huomasin pian, että kokemuksistaan halusivat muita useammin kertoa paitsi kovia kokeneet myös tavallista kokeneemmat ja sitoutuneemmat työntekijät, joita kalvoi huoli kelvollisen työn edellytysten heikkenemisestä.” Aineisto on siis puhuttu Siltalalle, joka ”ei piilotellut omia näkemyksiään”. Siltala ajattelee, että juuri tämä on synnyttänyt poikkeuksellisen luottamussuhteen, uskalluksen puhua. ”Jos kirja antaa kuvan joukosta vastuullisia naisia ja miehiä, jotka pitävät maailmaa koossa jälkipolviäkin varten narsististen johtajien ja saalistajien aikaansaamista katastrofeista huolimatta, olen onnistunut välittämään vaikutelmani lukijalle.” Haastattelu- ja kirjoitusaineistojen käyttäjä tietää, millaista yhdessä tuottamista haastattelut ovat ja miten tilannesidonnaisesti ihmiset voivat kertoa itsestään. Samat ihmiset voivat kirjoittaa oman elämäntarinansakin eri tavoin ja eri sävyssä kahden eri kirjoituskilpailuun.

Vapaaehtoiset informantit ovat kaukana edustavan otoksen ideaalista. Yhtäältä näin välttään siltä kyselyjen ja haastattelujen tavalliselta pulmalta, että vastaamaan velvoitetut tuottavat lomakkeen ääressä jonkin tilannesidonnaisen konstruktion kysytystä asiasta. Näillä ihmisillä on taatusti ollut näkemystä ja käsitystä. Muutenkin houkuttelemme yhä enemmän vapaaehtoisia kertojia (elämäkertojen kirjoittajia jne.) ja missä tahansa edustavan aineiston keruussakin tapahtuu valikoitumista. Emme koskaan voi tietää, miten eroavat toisistaan kyselyyn vastanneet 50 prosenttia ja vastaamattomat 50 prosenttia. Toisaalta kun ihmisten kokemukset työstä vaihtelevat, ei voi välttyä ajattelemasta, että Siltala ajattelee itsensä ja kertojansa tietoiseksi ja herkäksi etujoukoksi, heidän kokemuksensa arvokkaammaksi kuin tyytyväisten kokemuksen. Samalla hän voi työelämän moninaisuuden sijasta kirjoittaa yhden kattavan huonontumisdiagnoosin.

Vuoden 2004 kirjasota

Jos markkinat (kirjojen myynti ja luentopyynnöt)

ratkaisevat sen, mikä on totta, Siltala on totuus suomalaisesta työstä. Siltalan kyvystä (enkä tarkoita nimenomaan kirjaa vaan hänen esiintymisiään ja sanomaansa) pukea sanoiksi laajasti jaettua kokemusta ei ole epäilystäkään. Oletan hänen puhuttelevan erityisesti julkisen sektorin hyvinvointiammattilaisia. Erään lähipiirin lääkärin mukaan Siltala sanoo suoraan ja kiertelemättä, miten asiat ovat ja mihin on päätyntä. Ja taatusti Siltala sanoo paljon sellaista, mihin en itse katsoisi näytön riittävän, kuten sen, että Suomessa on maailman (näin muistelen, ainakin Euroopan) kovin työtahti. Itse arvostan enemmän Siltalan analyyttistä kykyä paikantaa olennaisia työelämän mekanismeja kuin hänen absolutisoivaa ja kyseenalaistamatonta tapaansa käyttää numero- ja haastatteluvirtaa.

Tänä syksynä on kulunut 50 vuotta *Tuntemattoman sotilaan* ilmestymisestä. En voi välttää rinnastamista Siltalan ja Linnan teoksia, niiden kuva suomalaisen sotilaan ja työntekijän eetoksesta, kirjojen vastaanottoa, niiden synnyttämiä rinta-

mia ja osakseen saamaa arvostelua ("purnaajien sota" ja "marisijoiden työelämä"). Juuri tänä syksynä, kun talouselämä on tehnyt omaa offensiiviansa, Siltalan kirja on asettunut osaksi talouselämän ja kansalaisten polarisaatiota. Mutta jos edellä mainitun lähipiirin ihmisen kaltaiset hyväosaiset, oikeistolaiset ihmiset jakavat Siltalan kertomuksen, millaisella pohjalla suomalaisten talouseliittien tuki oikein lepääkään ja mitä uusia jakoja työelämän kehitys ja julkisen sektorin murros ovat Suomeen muodostamassa?

Ensin ajattelin, että Siltala voisi rohkaista kriittisyyttä meissä muissakin yhteiskuntatutkijoissa. Itselleni yllätyksenä kirja synnytti minussa ärtyneen ja säikähtäneenkin reaktion: en kai minä kuulosta tällaiselta. Tuntui kuin Siltala olisi tyhjentänyt kriittisen tutkimuksen pajatson, ikään kuin mikään paatosta tai holokaustin ja ihmiskokeen kaltaisia äärisanoja pienempi ei riittäisi. Mutta nyt kun kirjan lukemisesta on jo kulunut aikaa, ärtymys väistyy, Siltalan analyyttiset oivallukset ja yhteiskunnallinen merkitys jäävät jäljelle.

KIRJALLISUUS

- BECK, ULRICH & BECK-GERNSHEIM, ELISABETH: Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences. London: Sage, 2003
- BRAVERMAN, HARRY: Labour and Monopoly Capital. The Degradation of Work in the Twentieth Century. New York & London 1974
- HOBBSBAWM, ERIC: Äärimmäisyyksien aika. Lyhyt 1900-luku (1914–1991). Tampere: Vastapaino, 1999

- JULKUNEN, RAIJA: Työprosessi ja pitkät aallot. Työn uusien organisaatiomuotojen synty ja yleistymisen. Tampere: Vastapaino, 1987
- SENNETT, RICHARD & COBB, JONATHAN: Hidden injuries of class. New York: Vintage Books, 1977
- SILTALA, JUHA: Työelämän huonontumisen lyhyt historia. Muutokset hyvinvointivaltioiden ajasta globaaliin hyperkilpailuun. Helsinki: Otava, 2004
- TURTIAINEN, JUSSI: Riistosuhteen kiristymisen historia. Naistutkimus 17 (2004): 4, 92–94.